

№4 лекция. Биографиялық әдіс және жеке құжаттармен талдау жасау әдісі

Мақсаты: Этнографиялық зерттеу әдістерінде қолданылатын есеп жүйесімен таныстыру. Әдістердің көмегімен құжаттық материалдар жинау және есепке алуды үйрету болып табылады.

Дәрістің жоспары:

1. Құжаттық материалдарды анықтау және зерттеу
2. Материалдық мәдениетті анықтау және есепке алу
3. Материалдық мәдениет объектілерінің сипаттамасы.

Кілт сөздер: ретроспектива, картотека.

Құжаттық материалдарды анықтау және зерттеу

Этнографиялық экспедицияларға қатысушылардың тағы бір маңызды қызметі – ауылдық және қалалық мұрағаттар мен мұражайлар қорларындағы, жеке коллекциялардағы құжаттық материалдарды анықтау және зерттеу.

Көптеген зерттеушілер ауылдық елді мекендерде жұмыс істей отырып, 1930 жылдардың ортасынан бастап ауылдық әкімшіліктердің (ауылдық кеңестердің) мамандары жүргізген ауылдық кеңестердің шаруашылық кітаптары деп аталатын материалдарға жүгінеді. Шаруашылық кітаптары ресми құжат болып табылады, елдің мұрағат қорына жатады және жергілікті жерлерде сақталады (соңғы жылдары және көбінесе барлық жылдары) немесе аудандық мұрағаттарда. Шаруашылық кітабы-ауыл тұрғындарының бастапқы әкімшілік есебінің құжаты: оның жер, мал, тұрғын үй құрылыстары және басқа да мүлкі бар, ол ауылдық кеңестің аумағындағы әрбір шаруашылыққа жеке шоттардан тұрады. Дербес шоттарда отбасы басшысы мен оның мүшелері туралы мәліметтер (Тегі, Аты, Әкесінің аты, жынысы, жасы, білімі, ұлты, кәсібі мен лауазымы, жұмыс орны), туғандары, қайтыс болғандары, кеткен отбасы мүшелері туралы белгілер қамтылады.

Шаруашылық кітаптары ұлттық құрамды, антропонимияны, жыныстық-жас құрылымын, отбасылардың құрамын, білімін, мамандықтарын, шаруашылық сабақтарын, меншік түрлерін, материалдық мәдениетті, жоғалып кеткен елді мекендердің тарихын зерделеудің маңызды көзі болып табылады. Олардың құндылығы тарихи ретроспективада (қазіргі заманнан 1930 жылдарға дейін) белгіленген көрсеткіштерді егжей-тегжейлі сипаттауға мүмкіндік беретіндігінде.

Экспедиция барысында шаруашылық кітаптармен жұмыс әлеуметтік-экономикалық, этнодемографиялық сипаттағы мәліметтердің бір бөлігін қолмен немесе көшірме техникасын қолдану арқылы көшіруден тұрады. Бірінші жағдайда жұмыс көп уақытты қажет етеді, көшіру кезінде мұқият болу керек, ең бастысы – нақты белгіленген мақсат

пен ақпаратты іріктеу критерийлері. Қазіргі уақытта барлық экспедиционерлердің қолында бар техникалық құралдар (бұл жағдайда ең ыңғайлы камера) көшіру уақытын қысқартуға, ең бастысы, ақпаратты кейіннен өңдеу және талдау кезінде өте маңызды дереккөздің толықтығын сақтауға мүмкіндік береді. Бірақ бұл жағдайда көшіру үшін кітаптарды (карточкаларды) таңдау критерийлерін мұқият ойластыру қажет. Мәселен, салыстырмалы түрде шағын елді мекенде 1,5 мың үй шаруашылығында бір кезеңде (3 жыл) 3 мың бетті, бір онжылдықта – 9 мың бетті, 1940 жылдан 2010 жылға дейінгі кезеңде көшіру қажет болады. - шамамен 60 мың бет. Сондықтан, әдетте, жаппай көшіру кішігірім жоғалып кеткен елді мекендердің кітаптарына қолданылады, қалғандары үшін зерттеу тақырыбына байланысты бөлімдерді өткізуге уақыт кезеңдері анықталады (мысалы, 1941-1943 жж., 1950-1952 жж., 1962-1964 жж. және т. б.).

Көшіру процесінде іс нөмірі, Парақ туралы мәліметтерді тіркеу, беттердің жалпы санын көрсету маңызды. Қолмен шығару кезінде мұны алдымен келесі кітаппен жұмыс жасаған жөн, суретке түсіру кезінде – барлық беттерді, соның ішінде екі жақтың мұқабасын түсірген жөн.

Аудандық мұрағаттар мен мұражайлардың құжаттарымен жұмыс оларды тізімдемелерді, картотекаларды зерделеу барысында, ал көбінесе қызметкерлермен әңгімелесу, зерттеу, қажет болған жағдайда көшіру барысында анықтау болып табылады. Құжаттардың атрибуттарын тіркеу міндетті шарт болып табылады: Мұрағат үшін – мұрағат атауы, қор нөмірі, тізімдеме нөмірі, Іс нөмірі, істегі парақтардың жалпы саны, нақты парақтың нөмірі; мұражай үшін-мұражайдың атауы (шифры), түсу кітабы бойынша нөмір, істегі парақтардың жалпы саны, нақты парақтың нөмірі.

Материалдық мәдениетті анықтау және есепке алу

Далалық зерттеу барысында халықтардың материалдық мәдениеті, яғни белгілі бір уақыт кезеңдерінде кеңістікте материалдық объектілер (заттар) туралы ақпарат жинауға ерекше назар аударылады. Оларға құралдар, тұрғын үй және қосалқы ғимараттар, тамақ, киім-кешек және зергерлік бұйымдар, көлік құралдары, ыдыс-аяқ және тұрмыстық заттар жатады. Экспедицияларда этнографтардың алдында зат көздерін анықтау, бекіту және зерттеу міндеті тұр.

Бұл жағдайда ескерткіштердің сипаттамасы түпкі мақсат емес, халықтық мәдениетті толық зерттеуді қамтамасыз ететін көмекші әдіс ретінде қарастырылады. Кез-келген материалдық нәрсе этнографты әлеуметтік өмір сүру тұрғысынан қызықтырады. Материалдық мәдениеттің кез-келген элементі экономикалық сабақтарды, әлеуметтік байланыстар жүйесін, дүниетанымдық мотивтерді және т. б. көрсетеді, сондықтан материалдық көздерді зерттеу бақылау мен сұхбаттасумен бірге жүзеге асырылады.

Заттай этнографиялық дереккөз – бұл күнделікті өмірде қолданылатын, ақпарат берушілердің отбасыларында пайдаланылмайтын немесе мұражайлар, кітапханалар, жеке коллекцияларда ұсынылған мұра ретінде сақталатын заттар.

Егер тақырып зерттеушіні қызықтырса, оны мұқият бекіту жүзеге асырылады. Қолданыстағы заттарды сипаттау үшін бақылау әдісі қолданылады, өйткені заттың сыртқы түрін ғана емес, оны пайдалану тәсілдерін де бекіту маңызды. Заттай ескерткіштердің барлық түрлерін бекіту сипаттаманы, фотографияны, бейнетүсірілімді, реконструкцияны қамтиды.

Материалдық мәдениет объектілерінің сипаттамасы.

Сипаттаманың жалпы схемасы келесі позицияларды қамтиды:

- пәннің атауы (ғылыми, кең таралған, жергілікті);
- материал және өндіріс техникасы;
- өлшемдері;
- өндіріс уақыты мен орны;
- автор (аты-жөні, туған жылы, этникалық/этнографиялық қатысы);
- өмір сүру ортасында қолданудың мақсаты мен тәсілі;
- өмір тарихы, иесі туралы мәліметтер;
- сақтау;
- кіру көзі, орны және уақыты (мұражай заттары үшін);
- түсу кітабы бойынша нөмір (мұражай заттары үшін);
- алынған ақпарат көзі.

Егер зат тұрғындарда анықталса, онда ол туралы ақпаратты иелерінен алуға тырысу керек. Мұражай коллекцияларындағы заттар үшін ақпарат көзі мұражай құжаттамасы (қабылдау актісі, картотекалар) болып табылады. Егер соңғысы жоқ болса немесе қажетті мәліметтер болмаса, мұражай қызметкерлерінен көмек сұрауға болады. Ауылдық, мектеп мұражайларының қызметкерлері өздерінің шағын коллекцияларындағы заттардың көпшілігінің тарихын есте сақтайтын жағдайлар жиі кездеседі.

Бұл жағдайда сипаттамада белгілі бір ақпарат көзі көрсетіліп, мүмкін болса, мысалы, автордың (донордың) туыстарына хабарласу арқылы оны тексеру керек.

Суретке түсіру. Этнографтар камераны біраз уақыттан бері қолданып келеді және бүгінде ешқандай экспедиция әдетте фотосуретсіз аяқталмайды. Сіз бәрін суретке түсіре аласыз: тұрғын үй және қосалқы ғимараттар, саятшылықтың интерьері, тұрмыстық заттар, киім-кешек, сондай-ақ қажетті мәдениеттің негізгі сәттері. Далада түсірілген фотосурет бүгінде жүргізілген зерттеудің көрінісі ғана емес, сонымен қатар тәуелсіз этнографиялық дереккөз болып табылады. Этнографиялық заттарды камераға түсірудің белгілі бір принциптері қалыптасты. Әдетте, олар алдымен бүкіл нысанды, мысалы, шаруа қожалығын (қасбеттен, бүйірден, артқы жағынан) жақыннан суретке түсіреді. Содан кейін оның жеке элементтері суретке түсіріледі: қоралар, тұрғын үй (шатырдың жотасынан іргетастың түбіне дейін қарама-қарсы бұрыштардан), жертөле, шаруашылық ауласы. Келесі жоспар жеке архитектуралық құрылымдарды, декор элементтерін және басқа да қызықты бөлшектерді алып тастайды. Сондай-ақ, ұлттық костюмді бекіту керек. Алдымен костюмді барлық жағынан толық ұзындықта түсіріп алып (алдыңғы көрінісі, артқы көрінісі, бүйірлік көрінісі), содан кейін оның жеке элементтерін суретке түсіру керек.

Жаңадан бастаған этнографтардың жиі кездесетін қателігі – фотосуретте бөтен, қажетсіз заттардың болуы, көбінесе мүлдем басқа дәуірден, жарамсыз фон Шындығында, бұл заттар ешқашан кездеспеген. Егер ұлттық костюмді суретке түсірсе, дәстүрлі бас киімнің астынан заманауи боялған заттардың көрінбеуі және аяққа кроссовка кимеу керек. Бұл ұлттық костюмінің эстетикасын бұзып қана қоймай, сонымен қатар жинаған ақпараттың дұрыстығына күмән келтіреді. Күнделікті өмірдегі заттарды, оның ішінде қазіргі заманғы емес нысандарды суретке түсіргенде бұл ерекшеліктерді ескеру қажет.

Суретке түсіру кезінде камераны заттың сызығына параллель ұстау керек, заттың пропорцияларын бұрмаламау үшін оны еңкейтпеу керек. Суреттердің сапасы үшін бөлменің жарықтандырылуы үлкен маңызға ие. Егер күндізгі жарықта түсіру мүмкін болмаса, жарқылды пайдаланып және онысыз бөлменің әртүрлі жерінде бірнеше кадр түсірген дұрыс, камерадан, фотографтан немесе оның айналасындағы заттардан көлеңке түспейтініне көз жеткізіңіз. Қазіргі уақытта сандық камераны пайдалану суретке түсіру процесінде суреттердің сапасын тікелей бақылауға және қажет болған жағдайда оларды қайталауға мүмкіндік береді, ең жақсы нәтижеге қол жеткізеді.

Бейнеге түсіру. 1990-шы жылдардың басынан бастап этнографиялық зерттеу әдістерінің кешеніне бейнекамера кіреді. Егер бұрын этнографиялық сюжеттерді түсіру, әдетте, телестудиялар, телекомпаниялар жүргізген болса, бүгінде камераны этнографтардың өздері алды. Қолданбалы ғылыми зерттеудің жеке бағыты – визуалды антропология да пайда болды. Этнографтар мен режиссерлер әлі де визуалды антропология, оның тақырыбы, этнографиялық материалды түсірудің тәсілдері қандай болуы керек деген пікірталас жүргізуде, бірақ этнограф далада бейне түсірудің кейбір ерекшеліктерін меңгерген дұрыс.

Біріншіден, бейнекамераның алдында тұрған адамның өзі қарапайым әңгімеден гөрі басқаша әрекет ететінін ешқашан ұмытпау керек, көбісі түсірілімнен қорқады, сондықтан өзін ұстай алмайды, кейбір жағдайларда олар камераны қосуға мүлдем рұқсат бермейді. Сәтті сюжеттер, әдетте, этнографтар белгілі бір ақпарат берушімен немесе жергілікті тұрғындармен сенімді қарым-қатынас орнатып, өзара түсіністік орнатқан кезде ғана мүмкін болады. Әдетте түсірілімді ақпарат берушіге бірінші рет барған кезде, әңгіменің басында бастауға болмайды.

Екіншіден, түсірілім сюжеті туралы әрдайым «не түсіру керек?» деген сұрақ туындайды. Әрине, ең алдымен, әсіресе уақыт шектеулі болса, әрекетті алып тастау керек. Сіз этнографиялық тақырыпты фотосуретке түсіре аласыз, бірақ рәсімнің әрекеті жоқ. Сондықтан кез-келген этнографиялық әрекет бірінші кезекте бейнетіркеуді қажет етеді. Бұл рәсім, белгілі бір затты жасау процесі, ауылшаруашылық жұмысы, би, ойын болуы мүмкін. Түсірілім нысандары өте көп. Көбінесе түсірілім объектісі ретінде информатормен сөйлесуді жазу, сондай-ақ дәстүрлі үйлену рәсімі сияқты кез-келген элементтерді көрсететін шоу немесе сұхбат болуы мүмкін.

Этникалық мәдениеттің негізгі тасымалдаушысы адам екенін ұмытпау керек. Сондықтан, ыдыс-аяқты немесе үйдің интерьерін мәдениет тасымалдаушыларының пікірісіз алып тастасаңыз, онда бұл материал аз пайда әкеледі. Көрнекі материалдардың маңызды сапасы эмоционалды жағдайды көрсету, оны басқа құралдармен бекіту қиын. Сонымен қатар, бейнематериалдар дәстүрлі мәдениеттің бейнелерін түсіреді. Бейнематериалдың транскрипциясы бейнежазбада тізілім жасаудан, не болып жатқанын толық және егжей-тегжейлі сипаттаудан, баяндау (мәтіндік ақпаратты) алып тастаудан тұрады.

Сұрақтар:

1. Тікелей бақылау әдісінің негізгі түрлерін талдаңыз.
2. Ақпарат берушімен жұмыс жасауда неге ерекше мән беру керек?
3. Ақпаратты қағазға түсіру әдістері.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Девятко И.Ф. Методы социологического исследования. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1998. – 208 с.
2. Жанибеков У. Культура казахского ремесла. – Алма-Ата, 1982. –144 с.
3. Жаназарова З.Ж. Современная семья в Казахстане и ее проблемы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 257 с.
4. Жданко Т.А., Васильева Г.П. Новое и традиционное в быту сельской семьи народов Средней Азии и Казахстана. Программа этнографического исследования современных этнокультурных процессов. – М.: ИЭ АН СССР, 1980.
5. Жуковская Н.Л. Пища кочевников Центральной Азии (к вопросу об экономических основах формирования модели питания) // Советская этнография. – 1979. – № 5. – С. 64-75.